

*Ben-Gurion, a politikus**

Simon Peresz beszélget David Landauval

(részlet)

5

MIT TEHETETT?

Azután már nem volt kiabálás. Azután minden alárendelődött egyetlen dolognak: megnyerni a háborút.

Ekkor, 1938 elején csaknem két éve megmegújuló hullámokban tombolt a véres erőszak Palesztinában, és Ben-Gurion a Haganah-parancsnokokkal a jisuv védelmének tervein dolgozott, ugyanakkor mérsékletet (héberül *havlagá*) kényszerített rájuk: még a zsidók elleni indokolatlan terrorcselekmények ellen se éljenek a válogatás nélküli megtorlás eszközeivel.

A zavargások 1936 áprilisában újból kitörték, s ezeket az arabok úgy állították be, hogy a britek ellen láznak. A cselekmények azonban a zsidók ellen is irányultak, ugyanis a jisuv létszáma ugrásszerűen növekedett. Özönlöttek a menekültek Németországból és más, a náci Németország terjeszkedése által fenyegetett közép-európai országokból. 1930 és 1936 között a jisuv létszáma kétszeresére, kétszázezerrel négyszázezerre nőtt. Egyedül 1935-ben több mint 65 ezren alijáztak. Az arab erőszak célja mindenekelőtt az volt, hogy rávegyék a briteket: állítsák le, vagy drasztikusan csökkentsék a zsidó menekültek beáramlását. Sikerült is. 1936 közepén brit tisztviselők ismét a bevándorlás ideiglenes leállítását fontolgatták, noha Londonban Weizmann és Ben-Gurion intenzíven kampányolt kormányzati és politikai körökben a cionizmus ügye mellett.

Ben-Gurion amúgy is gyanakvással figyelte a britek megbékélési politikáját az arabokkal szemben, s ezt tetézte, amikor elszörnyedve szerzett tudomást arról, hogy Weizmann az iraki minisz-

terelnökkel folytatott titkos megbeszélése során jelezte, el tudná fogadni az alija korlátozását. Weizmann tovább rontott a dolgon, amikor William Ormsby-Gore gyarmatügyi államtitkár megtudakolta kettejüktől: miként vélekednek arról az elképzeléséről, hogy a britek által felállítani javasolt, a palesztin problémával foglalkozó királyi vizsgálóbizottság palesztinai látogatásának idejére ideiglenesen fel kellene függeszteni a bevándorlást. Weizmann kétértelműen válaszolt, Ben-Gurion pedig távozott, s mint írta: „életemben nem voltam ennyire lehangolt, kétségbeesett és depressziós.” Úgy érezte, Weizmannra nem lehet többé rábízni a cionista álláspont képviselését.

Ben-Gurion szerint Weizmann tovább rontott a helyzeten, amikor 1936 novemberében a Lord Peel által vezetett brit vizsgálóbizottság előtt Palesztinában tett rögzített tanúvallomásaiban ismét kétértelműen nyilatkozott az alija kérdéséről. A nyilvánosság előtt Weizmann erős szavakkal ecsetelte, hogy a zsidóknak mind nagyobb szükségük van arra, hogy Palesztina nyitva maradjon az alija előtt. „Hatmillió zsidóról beszéltem – írja emlékirataiban, keserűen és nem tudatosan megjósolva a Hitler által nemsokára kiirtott zsidók számát –, akik nemkívánatos személyek jelenlegi lakóhelyükön, s akik számára a világ kétfelé oszlik: olyan helyekre, ahol nem tudnak élni, s olyanokra, ahová nem léphetnek be... Kell lennie egy olyan helynek a világon, Isten tágas világában, ahol a természetünkkel összhangban élhetünk és fejezhetjük ki magunkat, a magunk módján és a saját csatornáinkon keresztül járulhatunk hozzá a civilizációhoz.”

Ben-Gurion csak méltató szavakat talált erre a megnyilvánulásra. Ám kamera előtt – tudta meg később, nem hivatalos forrásból – Weizmann egészen máshogy beszélt: szerinte maximum egymillió zsidó jönne Palesztinába „huszonöt-harminc év” alatt. Nem sokkal ezután Ben-Gurion lemondott a Jewish Agency elnöki

* Részlet a *Ben-Gurion. Politikai életrajz. Simon Peresz beszélget David Landauval* című kötetből, Nextbook Schocken, New York 2011, 65–107. A teljes könyv a *Múlt és Jövő* Könyvkiadó gondozásában ez évben jelenik meg.

posztjáról. „Hosszú és keserves gondolkodás után – írta Weizmann-nak – nyilvánvalóvá vált számomra, hogy a cionista politika kérdéseiben az én elképzeléseim nem esnek egybe a te felfogással.”

A lemondást azonban hamar visszavonta. A minden oldalról rájuk nehezedő nyomásnak engedelmességgel ugyanis a két vezető beleegyezett, hogy elássák a csatabárdot, és ismét megpróbálnak együttműködni. Túlzottan azonban soha nem rokonszenveztek egymással, noha 1937 vége felé Ben-Gurion ezt írta Weizmann-nak: „Egész életemben kedveltelek... teljes szívemből és lelkemből.” Hatszáz oldalas önéletrajzában¹ Weizmann összesen kétszer tesz említést Ben-Gurionról, s először az 1949-es események felidézésekor. Ezt megelőzően, legalábbis Weizmann könyvében, Ben-Gurion nem létezik.

Ben-Gurion valójában mélységesen tisztelte, sőt, csodálta Weizmann-t. Soha nem csinált titkot abból, milyen nagyra tartja képességeit és nemzetközi tekintélyét. Viszont a cionista diplomácia alapjait illetően igencsak eltért a véleménye az övétől. Ben-Gurion szerint Weizmann túlzottan függött Nagy-Britanniától. Ezért esett nehezebbre, hogy olyan önálló politikai irányvonalat dolgozzon ki a cionista mozgalom számára, amely adott esetben akár a britekkel való szembenállást és a Whitehalltól való eltávolodást is magába foglalhatta. Sok más szempontból is egymás ellentétei voltak, együttműködésük nem természetükből fakadt. Nem voltak személyes jó barátok, sem ideológiai bajtársak. Weizmann Európa-centrikus világa és politikai felfogása igencsak eltért Ben-Gurion szocialista világtételeitől. Márpedig ebben a korszakban minden az ideológiáról szólt. A két politikus személyisége is összeegyeztethetetlen volt. Weizmann nem volt annyira megszállott, szinte kényszeres híve a héber nyelvnek, mint Ben-Gurion. Természetesen beszélt héberül, de fő nyelve a jiddis volt, ezt követte az angol, s csak utána a héber.

Viszont nem sokkal a köztük kirobbant válság után már vállvetve harcoltak egy olyan javaslatért, amelyet először a Peel-bizottság vetett fel, s most nagyon megosztotta a Cionista Világszervezetet: Palesztina felosztásáért egy zsidó és egy arab államra. Nézeteltéréseik ellenére mindkét vezető annak tekintette e javaslatot, aminek az idő múltával nyilvánvalóan bizonyult: lehetőségnek, ha mégoly tökéletlen lehetőségnek is arra, hogy, ha csak részben is, de megvalósuljon a cionista álom. Ráadásul mindketten tudták, hogy ez az egyetlen esélyük arra, hogy megmentésük

az európai zsidóságot a közelgő kataklizmától. „A felosztás ellenfelei illúziókba ringatják magukat – írta Ben-Gurion Mose Saretnek.² Pártjához pedig így szólt: „mélységesen megindítóan tartom... egy zsidó állam nagy és csodálatra méltóan megváltó vízióját.”

A Peel-bizottság által előirányzott határok kicsiny és keskeny országot irányoztak elő: Nyugat-Palesztinának kevesebb, mint egy negyede került volna zsidó kézbe, míg a többi nagy részén az arabok alapíthatták volna meg államukat, bizonyos érzékeny területeket pedig a britek tartották volna meg „protektorátusuknak”. A zsidó állam Galileát, a Jezréel-völgyet és a tengerparti síkságot foglalta volna magába.

Amos fiának írott levelében Ben-Gurion elárulta, hogy nem feltétlenül ezt tartotta az utolsó szónak a kérdésben: „A részleges zsidó állam nem a vég, hanem csak a kezdet. (...) Az államban bevisszük az összes zsidót, akit be lehet vinni... s akkor biztos vagyok benne, hogy nem akadályozzák meg, hogy az ország más részein is letelepedjünk, akár arab szomszédjainkkal kötött kölcsönös egyezmények révén, akár máshogy. Az ország egészébe való beszívargásunk képessége fokozódik, ha van államunk. Növekszik az erőnk az arabokkal szemben. Nem vagyok a háború híve. Ám ha az arabok azt mondják, 'inkább maradjon kopár pusztaság a Negev, mint hogy zsidók telepedjenek le benne', akkor más nyelven kell tárgyalnunk velük.”

Az 1937 augusztusában Zürichben tartott 20. Cionista Kongresszuson a felosztás-párti tábort egyszerre támadta a jobboldali vallásos szárny összefogva az amerikai küldöttséggel és a Nagy Izrael elszánt szocialista híveivel, valamint a szélsőbaloldali munkásmozgalom, amely egyetlen kétnemzetiségű, zsidó-arab országot szeretett volna. „Tudom, hogy Isten Izrael gyermekeinek ígérte Palesztinát – szállt vitába Weizmann ortodox barátainak egy csoportjával –, szeretném is, ha a most javasoltaknál tágasabb határok között élhetnénk. (...) Ha Isten a saját idejében megtartja a népének tett ígését, nekünk, szegény emberi lényeknek, akik egy másik korszakban élünk, az a dolgunk, hogy minél többet megőrizzünk Izrael maradványaiból. A tervezetet elfogadva többet őrizhetünk meg, mint ha folytatjuk a mandátumi politikát.”

A kemény, érzelmeiktől túlfűtött csata kompromisszummal végződött. A kongresszus „elfogadhatatlannak” tartotta és elvetette a Peel-bizottság konkrét felosztási tervét. Ugyanakkor felhatalmazta a végrehajtó bizottságot, hogy „tár-

gyalásokba bocsátkozzék, s kipuhatolja, pontosan milyen feltételeket támaszt Ófelsége kormánya a zsidó állam javasolt létrehozása tekintetében.” A végrehajtó bizottságnak viszont arra nem volt felhatalmazása, hogy elfogadja ezeket a feltételeket – csak arra, hogy döntésre egy újonnan megválasztott kongresszus elé terjessze őket.

Nem tudni, a cionisták habozása, vagy az arab vezetők egyenes elutasítása miatt,³ a britek most visszahátráltak a saját felosztási elképzelésüktől, s ehelyett a bevándorlás drasztikus korlátozására törekedtek. A havi kvótát ezer főre csökkentették. Ben-Gurion hangoztatta, hogy a jisu-vot fel kell készíteni a lázadásra. Ugyanakkor, bár különösebb várakozások és illúziók nélkül, de beleegyezett, hogy Weizmann-nal mint egy zsidó küldöttség társelnökei részt vegyenek a brit kormány által a londoni St. James palotába összehívott konferencián, amelyet mai szóhasználatnál „jószerződés békeértekezletnek” nevezhetnénk. Neville Chamberlain miniszterelnök és kormányának tagjai az 1939. február 7-én tartott hivatalos megnyitó ülésen külön-külön látták vendégül a zsidókat és az arabokat (magas rangú arab küldöttek érkeztek Palesztinából és a szomszédos országokból), akik között az értekezlet későbbi ülésein sem jött létre közvetlen érintkezés; a britek ingáztak a két küldöttség között. A tárgyalások nem vezettek sehová. A Chamberlain-kormány, írta később Weizmann, „ahogy annak idején Hitlert, úgy most az arabokat is eltökélten igyekezett kiengecsztelni.” Egy szűk körű, nem hivatalos ülésen, amelyet a britek március elején magas rangú zsidó és arab delegátusok számára szerveztek, Weizmann ismét rátért volna az alija kérdésére, ám Ben-Gurion és Saret erőteljesen közbelépett, egyértelművé téve, hogy ők, és nem Weizmann képviselik ebben az ügyben a Jewish Agencyt, és nem hajlandók belemenni abba, hogy lelassítsák a bevándorlás ütemét.

A brit válasz a drákói leszámolás volt – egy új Fehér Könyv formájában. Nagy-Britannia „alávaló terve” – ahogy Ben-Gurion nevezte – a következő öt évre mindössze 75 ezer zsidó bevándorlását engedte volna meg Palesztinába. Ezt követően pedig a bevándorlást az arabok beleegyezésétől tették volna függővé. Az ország mintegy 95%-án a zsidóknak megtiltották volna a földvásárlást. Tíz éven belül Palesztinát független országgá kívánták tenni, feltehetően külön zsidó kantonokkal és a zsidó kisebbségi jogok garantálásával. Az értekezleten részt vevő zsidó kül-

döttség egyhangúan elutasította a Fehér Könyvet.

Palesztinába hazatérve Ben-Gurion országos polgári engedetlenségi mozgalom elindítását fontolgatta. Elrendelte, hogy a Haganah hozzon létre jól képzett harcosokból „különleges akciócsoportokat”. Ezek zaklassák a brit katonai hatóságokat, valamint szervezzenek célzott megtorló akciókat az arabok, egyszersmind büntető akciókat a zsidó informátorok ellen. Ezen túlmenően terveket dolgozott ki a tömeges illegális bevándorlás elősegítésére, ha szükséges, fegyveres erőt alkalmazva az emberek partra szállítása érdekében. Ben-Gurionnak nem minden militáns elképzelése nyerte el közeli munkatársai támogatását, de az alapelvet elfogadták: a Nagy-Britannia által először megígért, majd elhazudott nemzeti otthonra vonatkozó jogukért az immár csaknem félmilliónyi palesztinai zsidó felveszi a harcot a Brit Birodalommal.

A 21. Cionista Kongresszust 1939 augusztusában, Genfben tartották. Weizmann szerint a küldöttek „a nemzeti otthon szétzúzásával fenyegető Fehér Könyv és az összes emberi szabadságjog, talán az egész emberiség megsemmisítésével fenyegető háború árnyékában gyűltek össze.” A cionista munkásmozgalom gyűlésén Ben-Gurion a Nagy-Britannia elleni fegyveres harc szükségességéről szólt. Minthogy augusztus 22-én aláírták a Molotov–Ribbentrop-paktumot, a katasztrófának a kongresszus fölé nyúló árnya szinte kézzelfoghatóvá vált. Ben-Gurion hazafelé tartott, amikor Németország lerohanta Lengyelországot. Azonnal elrendelte, hogy a Haganah szüntesse be a katonai akciókat a brit erők ellen, és oszlassa fel a különleges akciócsoportokat. Megfogalmazta azt a jelszót, amely bevonult a zsidó történelmi krónikákba: „Úgy kell segítenünk a briteket a háborújukban, mintha nem volna Fehér Könyv, s úgy kell ellenállnunk a Fehér Könyvnek, mintha nem volna háború.”

Egy korai incidens távolról sem bizonyult jó előjelnek. A brit rendőrség megrohanta a Haganah egyik parancsnoki értekezletét, s a hadsereg bekerített és letartóztatott egy 43 fős és gyalogosan menekülni igyekvő csoportot. Bíróság elé állították, majd 1939. október 30-án hosszú börtönbüntetésre ítélték őket.⁴ Amikor Ben-Gurion megpróbált közbenjárni az érdekükben a brit katonai parancsnoknál, Evelyn Barker tábornoknál, a generális fanyarul megjegyezte, hogy Haganah (magyarul „védelem”) helyett találób-

volna „támadónak” nevezni a jisuv immár nem is annyira titkos haderejét.

1940 februárjában a brit kormány bejelentette, hogy életbe lépteti a Fehér Könyvnek a földvásárlásra vonatkozó ajánlásait. „Immár nem vagyunk egyenlő jogú állampolgárok a saját országunkban – jelentette ki másnap Ben-Gurion. – Megfosztottak bennünket a hazánk földjéhez való jogunktól.” Mint a Cionista Végrehajtó Bizottság ügyvezető elnöke, az elnök (a Nagy-Britanniában tartózkodó Weizmann) távollétében Ben-Gurion képviselte a jisuvot a brit hatóságok előtt. A történetek fényében azonban úgy vélte, képtelen ellátni ezt a feladatot, ezért rögvest le is mondott. Amivel meglepte munkatársait, akiknek véleménye megoszlott az aktivista reagálás tekintetében: legyen-e a Haganah által tervezett és irányított országos sztrájk és militáns tüntetéssorozat. Végül áldásukat adták a döntésre, és az országban megindultak a zavargások. Jeruzsálemben és Haifán egy-egy zsidó tüntetőt öltek meg rendőrök gumibottal, s a temetésük további zavargásokat váltott ki.

Emiatt a megosztottság tovább mélyült a vezetésen belül. Ben-Gurion militáns magatartása a Cionista Végrehajtó Bizottságon és a párton belül egyaránt jelentős ellenállást váltott ki. 1940. április 18-án, a Cionista Akcióbizottság (a cionista szervezeten belüli, a Végrehajtó Bizottságnál tágabb testület) ülésén Ben-Gurion hangsúlyozta, hogy „a cionizmusnak már csak egyetlen reménye maradt – ha harcoló cionizmussá válik. A pusztán verbális cionizmusnak nincs értelme.” Ezzel a véleményével azonban majdhogynem egyedül maradt. Némi habozás után Berl Katznelson állt mellé, a legtöbben azonban nyíltan elleneztek az álláspontját. Egyesek szerint a britek elleni erőszakos lépések kizárólag Hitlert erősítenék. Tel-Aviv városi vezetői figyelmeztettek, hogy a rendőrség drákói lépései nyomán halottak és sebesültek százai maradhatnak az utcákon. Ben-Gurion ismét bejelentette azonnali lemondását, s bár az Akcióbizottság ezt nagy többséggel elutasította, bizonytalanságban hagyva a bizottságot hidroplánra szállt, tíz hónapos utazásra indult Nagy-Britanniába és Amerikába.

Londonban Weizmann és a cionista vezetés elé tárta álláspontját, s mint várható volt, ott is elutasításra talált. Ám most közelről lehetett tanúja az 1940 tavaszán és nyarán kibontakozó drámai eseményeknek: a „furcsa háború” az ellenkezőjébe fordult, először Norvégiában, majd

Németalföldön és végül magában Franciaországban is, ahol a náci villámháború mindent elszöppört maga előtt. Az ostromlott Brit Birodalommal szemben a cionista aktivizmus immár nem lehetett komoly opció, ahogy ezt maga Ben-Gurion is elismerte.

Winston Churchill, aki egész életében pártolta a cionizmust, 1940 májusában ült a miniszterelnöki székbe. Ben-Gurion azonban meg volt arról győződve, hogy a háború alatt nem kerül sor a Fehér Könyv rendelkezéseinek eltörlésére: Nagy-Britannia túl sokat veszthetett azon, ha magára haragítja az arabokat. Mert mint egyszer már rámutatott, a zsidókkal ellentétben az arabok számára reális lehetőség volt, hogy a szövetségesekkel szemben a németek oldalára álljanak, s egyes arab vezetők ezzel nyíltan fenyegetőztek is. A jeruzsálemi főmufti, Haj Amin el-Huszeini pedig Hitler lelkes és szívesen látott szövetségeseként Németországban töltötte a háborús éveket.

Az átlag londoniakról az angliai légi csata során szerzett tapasztalatai Ben-Gurion számára meggyőző bizonyítékul szolgáltak arra, mit képes kiállni és elérni egy egységes nemzet, ha eltökélt vezetés alatt áll. Ezt a felismerését alkalmazta majd 1948 májusában, amikor a jisuv számára eljön a döntés pillanata. Később így írt erről: „Felidéztem a londoni nőket és férfiakat a *blitz* alatt. S ezt mondtam magamnak: 'Láttam, mire képes egy nép a legnagyobb megpróbáltatás óráiban. Láttam nemes érzületüket... Ezt a zsidó nép is megteheti.' Meg is tettük.” Arról is ír, hogy Churchillben „egyedülállóan vegyültek különböző tulajdonságok: felvillanyozó vezetői képességek, ékesszólás, másokra is átragadó bátorság... mély történelmi érzék és a népe sorsába vetett rendíthetetlen hit. Azt hiszem... Churchill nélkül Anglia elbukott volna... Ha ő nincs, egészen másként alakult volna a történelem.”

Önmagáról persze ilyent soha le nem írt, nem mondott volna. Én azonban fenntartás nélkül állítom: ha nincs Ben-Gurion, a mi történelmünk is egészen másként alakul. Még soha nem talákoztam olyan emberrel, akiben ennyi belső erő és eltökéltség élt. Mély meggyőződésem, hogy nélküle nem született volna meg Izrael Állam. Amit ő tett, arra senki más nem lett volna képes. Mint Churchillnél, életének és hosszú pályájának minden egyéb részlete jelentéktelené halványul ama döntés mellett, amelyet Izrael történelmének sorsdöntő pillanatában hozott. Amikor úgy határozott, hogy a mi oldalunkon

tapasztalható minden ellenkezés és habozás ellenére elfogadja a „két államot két nemzetnek” alapkoncepcióját – ez történelmi döntés és sorsfordító vezetői tett volt.

Az igazat megvallva, a környezetében levő emberek megértették, mennyire pótolhatatlannak az ő vezetői értékei a cionizmus ügye számára. Sokan nem kedvelték, mások tartottak tőle. De még jobban tartottak attól, hogy nélküle kelljen boldogulniuk. Ezért történt, hogy amikor ismételen lemondott, mindig arra szavaztak – még az ellenfelei is –, hogy jöjjön vissza. Autokratának nevezték, mégis rá szavaztak. Rábíztak minden fontos döntést, és ő sohasem tért ki a döntéshozatal elől.

Am ezzel előre szaladunk a történetben. Ben-Gurion 1940 őszén borongós hangulatban indult el Nagy-Britanniából az Egyesült Államokba. A hosszú New York-i tartózkodás sem igen enyhítette benne az elszigeteltség érzését. Az amerikai cionista vezetés, a jeruzsálemi és londoni bajtársaikhoz hasonlóan ellenezte a Nagy-Britanniával szembeni harcias fellépést akkor, amikor az ország szinte egyedül folytatja hősie harcát Hitlerrel szemben. „Vajon milliónyi európai társuk sorsa kevésbé érdeklí az amerikai zsidóságot, mint amennyire Anglia sorsa érinti az amerikai népet?” – írta keserűen, mikor 1941 elején visszatérőben volt Palesztinába. Az atlanti-óceáni csata miatt hosszú kerülő utat kellett tennie: egy Clipper hidroplánon San Franciscóból Honolulu érintésével Ausztráliába repült, majd onnan Indonéziába, Szingapúrba, Sziámba, Indiába, Irakba és végül Palesztinába. Az út egy hónapig tartott.

Mire hazatért, világosan kirajzolódott benne, mire kell törekednie a cionista mozgalomnak a világ nagy részét érintő megrázkódtatás közepette: „Lényeges, hogy a háború alatt és közvetlenül azt követően minden lehetségest megtegyünk annak érdekében, hogy több millió zsidó Palesztinába költöztetésével teljes és alapvető megoldást találjunk a zsidó kérdésre, olyan zsidó nemzetközösséggé alakítva Palesztinát, amely egyenlő jogú tagja a nemzetek háború után létrejövő családjának.”

E vízióknak fontos kiegészítője volt a szövetségesek által létrehozott zsidó hadosztály, amelyet elsősorban a közel-keleti hadszíntéren, a nácik ellen akartak bevetni. Weizmann a háború kitörése óta kacérkodott ezzel a gondolattal, mind ezidáig mérsékelt sikerrel. Churchill és Anthony

Eden külügyminiszter támogatásukról biztosították, a brit kormány és a fegyveres erők bizonyos elemei azonban hatékonyan akadályozták az elképzelés megvalósulását. Ben-Gurion palesztinai munkatársai előtt kijelentette: feltehetően vége a brit dominanciának a világ ügyeiben. Nagy-Britannia, még ha győz is, nagyon legyengült állapotban fog kikerülni a háborúból. Amerika lesz – sőt, már most is – a legfontosabb hatalmi központ. Ugyanezért az európai zsidóságot ért katasztrófa azt is jelenti, hogy a zsidóság sorsát mostantól leginkább Amerika befolyásolja. Ehhez kell igazítania elképzeléseit a cionista mozgalomnak is.

1941 júniusában, megint Londonon keresztül, ismét Amerikába utazott. Weizmann-nal karöltve újabb erőfeszítéseket tettek, hogy a brit kormányt rávegyék a zsidó hadosztály felállítására, de ismét elutasításba ütköztek. Ez még inkább megerősítette Ben-Guriont abbéli eltökéltségében, hogy az Egyesült Államokban a zsidók és a politikai szereplők körében erőteljesen és egyértelműen szálljon síkra a brit mandátum háború utáni fenntartása *ellen* és amellet, hogy azonnal hozzák létre az önálló zsidó államot Palesztinában. Ha ez szakítást jelent Weizmann-nal, ám legyen.

A maga részéről Weizmann a *Foreign Affairs* 1941 januári számában megjelent cikkében zsidó köztársaság létrehozására szólított fel Palesztinában a háború után. Nem a célban, hanem az odáig vezető eszközökben nem értettek egyet. Weizmann semmiképpen sem volt hajlandó sutba dobni a több évtizedes türelmes együttműködést a britekkel. Egész életében a cionizmus céljaihoz való fokozatos, kitartó közeledés híve volt. Nem hitt az azonnali megoldásokban: a délibábos palesztinai „kartában”, amellyel kapcsolatban negyven évvel korábban Herzl tett ígéretet, hogy kicsikarja a nagyhatalmaktól, sem Ben-Gurion felfogásában, amely a Nagy-Britanniával való szakítást irányozta elő.

Ben-Gurion eközben az amerikai cionisták körében szorgalmasan lobbizott nézetei mellett. 1942 májusában országos cionista konferenciát tartottak a manhattani régi Biltmore szállóban. A cionista kongresszusok háború alatti felfüggesztése miatt a fontos kérdések ezen az összejövetelen kerültek terítékre. Weizmann erőteljes megnyitó beszéde ellenére a biltmore-i értekezlet Ben-Gurion diadalmenetének bizonyult. Hónapokig dolgozott a javaslatain. Hangsúlyozta, hogy a konferenciának ismételen előtérbe kell állítania a Balfour-nyilatkozat eredeti jelentését, ahogy

azt Wilson elnök még 1919-ben értelmezte: Palesztina legyen zsidó köztársaság. A konferenciának ragaszkodnia kell a Jewish Agencynek az alija és a földvásárlás szabályozásához való jogához is. Ben-Gurion hosszan fejtegette, hogy az elképzelt köztársaságban mindenki számára egyenlő jogokat kell biztosítani: „minden közösség, zsidók és arabok egyaránt legyenek autonómok belső ügyeikben: oktatás, vallás stb.” Majd így folytatta: „Hogy azután Erec Izrael külön politikai entitás lesz, vagy valamilyen tágabb egységhez, például egy közel-keleti államszövetséghez, a Brit Nemzetközösséghez, egy angol-amerikai unióhoz vagy valamilyen más unióhoz csatlakozik – általunk nem meghatározható és ma még előreláthatatlan körülmények és feltételek függvénye... Valamennyien egy olyan új világ és világrend részei leszünk, amely, úgy reméljük, a mostani háborúban aratott győzelmünk nyomán jön majd létre.”

A Biltmore-program,⁵ amelyet másnap, a szavazástól tartózkodó baloldali Hasomer Hacair kivételével⁶ egyhangúan hagytak jóvá, pontrólpontra követte Ben-Gurion fő téziseit. Ben-Gurion szerint ez történelmi fordulópontot jelentett a cionizmus krónikájában. A program, amelyet a jeruzsálemi Cionista Akcióbizottság ezt követően a mozgalom hivatalos politikájaként vett át, számára azt jelentette, hogy a háború után meg lehet szabadulni a brit gyámoktól, és – ha szükséges, a britekkel tevékenyen szembeállva – kétmillió főig lehet emelni az európai bevándorlók számát, s ki lehet kiáltani a zsidó államiságot. Mint baljósan jelezte az Akcióbizottságnak, nem tudni, vajon marad-e egyáltalán több millió zsidó Európában a háború után. Azonban fontos volt, hogy a cionista mozgalom a zsidó kérdés megoldásának átfogó tervével álljon a világ, különösen Amerika elé. „A nagyhatalmak senkivel sem állnak le vitatkozni olyan kis tervekről, hogy mondjuk tíz év alatt hozunk be húszezer bevándorlót... Az arabokkal akkor állhatnak le vitatkozni, ha egy olyan tervet teszünk le eléjük, amely megoldja az életben maradt több millió zsidó problémáját, feltéve, ha Hitler még nem ölte meg őket.”

A vélelmezett állam határai szándékosan homályban maradtak. A programban használt kifejezés – „Palesztinából legyen zsidó köztársaság” – kétségkívül jelenthette Palesztina egészét is, nem csak a felosztott Palesztinát. Emiatt azok is támogathatták, aki elleneztek a felosztást. Ugyanakkor a „Jewish Agency ellenőrizhesse a bevándorlást” kitétel arra utalt, hogy az

államiság nem feltétlenül azonnal valósul meg, ami a mérsékeltek és a weizmannisták támogatását is lehetővé tette.

Weizmann mégis megvetően nyilatkozott. Mi csoda „faksznit” művelnek Biltmore körül, írta. Valójában „csupán egy határozatról van szó, mint amilyeneket százával hoznak a nagy gyűléseken... Benne vannak a *Foreign Affairs*-ban közölt cikkem fő pontjai. Ám B.-G. azt sulykolja, hogy ez az ő politikájának a diadala, szemben ugyanazon célok általam adott, mérsékeltbb megfogalmazásával, s belevitte az összes szélsőséges nézetét.”

Ez után a két férfi valóságos bokszmeccsbe kezdett. Ben-Gurion még Amerikából azzal vádolta meg Weizmann, hogy „teljesen önhatalmúan cselekszik”, és hangsúlyozta, hogy „erre senki sem hatalmazta fel”. Egy vezetőségi ülésen, amelyet éppen a vita elsimítása érdekében hívtak össze, a többiek előtt vágta Weizmann szemébe ezeket a vádakokat. „Dr. Weizmann felbecsülhetetlen szolgálatot tesz a közös cselekvésben, viszont kiszámíthatatlan kárt okoz, ha egyedül cselekszik, (...) angol módra józannak akar mutatkozni.” A Cionista Végrehajtó Bizottság mindig delegált valakit Weizmann mellé, amikor diplomáciai ülésekre ment, tette hozzá bizalmasan, vérig sértve ezzel ellenlábását. „A háborúig ez a rendszer úgy-ahogy működött.”

Weizmann erre dühösen kifakadt, hogy a vezetőség dolga eldönteni, szüksége van-e valamilyen „kóserság-ellenőrré”. Amit Ben-Gurion vele tesz, „az a tisztogatásra emlékeztet... politikai gyilkosság... Úgy fogok cselekedni, ahogy eddig tettem – fogadkozott. – Nem térek le az egyenes útról, mert így tartom helyesnek. Kollegiális leszek. Ha úgy döntök, hogy egyedül találkozom valakivel, vagy ha néha valaki mással megyek, azt saját belátásom diktálja... Ben-Gurion itteni [Egyesült Államokbeli] jelenléte nyolc hónappal ezelőtti megérkezése óta egyfolytában zavart keltő és bomlasztó.”

A jelenlevők többségét kínosan érintette a könnyörtelen támadás a cionizmus nagy öregje ellen, és megkönnyebbültek, amikor Ben-Gurion nemsokára visszatért Palesztinába. A viszály azonban telefonon és levélben tovább folytatódott. Palesztinában, noha az Akcióbizottság szinte egyhangúlag jóváhagyta a Biltmore-programot, és általában is egyetértett Ben-Gurion felfogásával, sok fontos vezetőt kényelmetlenül érintett a Weizmann félreállítására tett kísérlet. 1943 júniusában Weizmann visszautazott Londonba, és ismét saját szakállára kezdett tárgyal-

ni brit kormánytagokkal. Ben-Gurion dúlt-fúlt. A jeruzsálemi vezetőség politikai megbeszélésekre ismételten Palesztinába hívta Weizmant, ő azonban nem állt kötelnek. Ben-Gurion lemondott. Ismét Berl Katznelsonnak és a többieknek kellett győzködniük, hogy vonja vissza lemondását, ugyanakkor a Londonban tartózkodó Weizmannra is nyomást gyakoroltak, hogy enyhítsék a kettejük közötti feszültséget.

Sokat nyomott a latba az is, hogy jóllehet a határok döntő fontosságú kérdésében megpróbálták homályossá tenni a Biltmore-programot (és jóllehet a programot szinte egyhangúlag fogadták el), a Ben-Gurion féle Mapai párton belüli szakadár csoport, a Siah Bet, amely ellenezte a felosztást, a felosztás melletti állásfoglalást olvasott ki belőle – joggal –, s ezért, némileg elkésetten fellépett vele szemben. A keményvonalas Jichak Tabenkin vezetésével 1944 májusában a csoport kivált a Mapaiból, és tagjai saját pártot alapítottak, amelynek nevéül az 1920-as évek eleji eredeti Ben-Gurion–Tabenkin–Katznelson-szövetség nevét – Ahdut HaAvoda – választották.

A háború befejeződése utáni teendőkkal kapcsolatos különféle politikai és személyes csatározások hátterében pedig tombolt a világméretű konfliktus: ezen belül pedig érkeztek a palesztinai és a diaszpóra-zsidóságot lesújtó iszonyatos hírek, a kiszivárgó részletek az európai zsidóság elpusztításának hitleri folyamatáról. Azt követően, hogy 1942 őszén a britek Észak-Afrikában, az el-alameini csatában legyőzték a német expedíciós hadsereget, megszűnt a jisuvot fenyegető inváziós fenyegetés. Ugyanakkor viszont érkeztek az első tudósítások a zsidókkal szemben elkövetett német atrocitásokról a megszállt Európában.

Hazatérhetett tizenhat, brit-palesztinai állampolgárságú, a háború kitörése után Lengyelországban rekedt nő, akiket most német hadifoglyokra cserélték ki. Ők számoltak be a gettókról és a tömeggyilkosságokról, a haláltáborokról és a „végső megoldásról”. Amerikában egy aktivistákból álló kis csoport, amelyet Peter Bergson palesztinai revizionista (valódi nevén Hillel Kook) vezetett, fáradhatatlanul ostromolta a zsidó vezetőket, különösen a cionistákat, hogy a Palesztinára vonatkozó háború utáni tervek helyett inkább az azonnali embermentésre koncentrálják erőforrásaikat. A későbbi évtizedekben is tovább élt ez a tragikus szembenállás a történészek és a politikusok körében, Izraelben és a diaszpórában egyaránt. Mivel az ellentét ma is kí-

sért bennünket, illendő, hogy David Landauval először erről a kérdéstről ejtsünk szót. Az ügy megvitatása abban a problémában foglalható össze, hogy mekkora árat fizetett Izrael az önálló államiság kikiáltására való egyoldalú törekvéért. Mivel tartozik a diaszpórában élő zsidóságnak? Ténylegesen mire volt képes az államiság előtti kicsiny közösség, s a bűn, a felelősség, a hősiesség és az áldozatkészség összetett öröksége miként alakítja ma is az országot?

D. L.: *Ben-Guriont azzal vádolták, hogy nem tesz eleget a náci által megszállt Európában elkövetett mérsárlás ellen, sőt nem is nagyon törődik azzal. Egyesek egyenesen azt hányták a szemére, hogy kizárólag a függetlenség cionista célját szem előtt tartva cinikusan kibaszta a holokausztot.*

S. P.: Ez gyalázatos ostobaság. Ben-Gurion politikai pályája, miként Jabotinskyé is, legalább annyira kötődik Lengyelországhoz, mint Erec Izraelhez. Mindketten átérték, közről ismerték az ottani zsidóság sorsát. Abszurdítás azt mondani, hogy Ben-Gurion nem törődött ezzel. A háború alatt nem voltak előttünk ismeretesek a tények. Csak annyit tudtunk, hogy a németek üldözik a zsidókat. Nem volt egyértelmű képünk a koncentrációs táborokról és a gázkamrákról. Nem láttuk a dolog nagyságrendjét. Csak részleges beszámolók jutottak el hozzánk. Valami keveset tudtunk a varsói gettólázadásról is, de minden homályos volt. Én például nem tudtam, mi történt a családommal. Csak a háború után ismertük meg teljesen a katasztrófa nagyságrendjét.

D. L.: *Hogyan hozná összefüggésbe a későbbi vitát – természetesen nem Önrel, hiszen akkor még túl fiatal volt ahhoz, hogy felelőssé lehetne tenni – Ben-Gurionnal és a többi vezetővel?*

S. P.: Nem tudtak róla. Nem volt világos számukra. A külföldi zsidók, a Zsidó Világkongresszus és mások szintén nem sokat tudtak. A tömeggyilkosságok csak 1942-ben kezdődtek. Csak a háború vége felé kezdtek szivárogni részletesebb információk.

D. L.: *A vád az, hogy nem akarták tudni.*

S. P.: Ez butaság. Ostobaság! De legyünk realisták: mit tudtak volna tenni?

D. L.: *Beszélt nekem azokról a beszélgetéseiről, amelyeket Berl Katznelsonnal folytatott vasárnaponként annak halála előtt.⁷ Azt mondta, mekkora kitiintetésnek érezte, hogy Önrel, az ifjú emberre szánja a drága idejét. Berlről írott életrajzában Anita Sapira⁸ kifejti, Katznelson belső kínokat élt át a vezetőségnek a holokauszttal kapcsolatos politikája miatt. És a pa-*

lesztinai ifjúságra vonatkozó politika miatt is. Önmagát és Ben-Guriont azzal vádolta, hogy felneveltek egy nemzedéket – Ön volt ennek a nemzedéknek egyik legnagyobb csillaga –, amely elidegenedett zsidó gyökereitől, és képtelen volt kifejezni, vagy akár csak átérezni szolidaritását a holokauszt áldozataival. Érezhető volt ez a vele folytatott vasárnap esti beszélgetések során?

S. P.: Természetesen emlékszem Sapira könyvére. Nem teljesen értek egyet azzal, ahogy a fiatal Berlt ábrázolta. Ő nem ilyen volt.

D. L.: Életének ebben a szakaszában Ön még nem ismerte őt.

S. P.: De figyeltem és láttam... *c'est ne pas sérieux.*⁹

D. L.: *Hadd olvassak fel néhány mondatot a könyv egy későbbi fejezetéből. „Berl látta, milyen apátiával fogadta a jüsuw a holokausztról szóló beszámolókat, és milyen könnyedén tért napirendre felettük... 'Borzalmas ez a közömbösség a gyötrelmeinkkel szemben' – írta. – A palesztinai ifjúság úgy nőtt fel, hogy elszakadt a zsidó néptől és szenvedésétől... Új, más minőségű zsidó törzs nőtt fel Erec Izraelben, amely elvesztette történelmi gyökereit, s amelytől idegen az ösztönös érzés, hogy minden zsidó felelős a másikért.”* Berl önmagát éppúgy hibáztatta, mint bárki mást, mondja Sapira. *Élete vége felé úgy érezte, hogy a slilat hago-lah [a diaszpóra elítélése] klasszikus cionista tanítása, amely eredetileg a diaszpóra-zsidóság régi életvitelének tagadását jelentette, most egyes tanítóknál és palesztinai tanítványaiknál a diaszpórában élő zsidó emberek tagadását kezdte jelenteni.*

S. P.: Igen, hallottam ilyesmit Berltől. De ő igen kritikus elme volt; a bírálat révén nevelt. Ő tanító volt, Ben-Gurion viszont vezető. A kettőt nem lehet egybemosni.

D. L.: *De nem volt-e kritikus Ben-Gurionnal szemben is? Sapirát olvasva az emberben az a benyomás támad, hogy Berl úgy érezte: Ben-Gurion és az egész vezetőség lélektani értelemben elfojtotta mindazt, ami Európában történik. Leírja azt a híres jelenetet, amikor elbúcsúznak az ejtőernyősöktől,¹⁰ és valamennyien kifejtik, miben látják a küldetés lényegét. Eliabu Golomb¹¹ szerint: „Megtanítani a zsidókat harcolni.” Ben-Gurion szerint: „Megtanítani a zsidókat, hogy az ő országuk és erődjük Erec Izrael.” Berl szerint: „Zsidókat menteni. Minden más ez után következik. Ha nem marad több zsidó, Erec Izrael és a cionista baza sem marad fenn.”*

S. P.: Ez nem lep meg. De nem mond ellent a másik dolognak, amiről beszéltem. Berl legfontosabb cikke a *Bizhut Hamevuba Uvignut Hatijab* [A zavar mellett és az álcázás ellen] volt. A komplexitást pártolta a szintézissel szemben. Hitt a konstruktív bírálatban. Az Ön által felolvasott idéze-

tekben nem az ifjúságot bírálta, hanem a tudatlanságukat. 1940-ben az egész országból kiválogatott ifjak számára Ben-Semenben, majd 1944-ben, röviddel halála előtt Haifán tartotta híres, egy hónapig tartó szemináriumait. Nevelni akarta őket. Ben-Gurion támogatta ezt a törekvését. Viszont mindketten szemben álltak a *Golab*hhal és a *galutijuttal*: a diaszpórával mint létállapottal és a diaszpóra-viselkedéssel mint gondolkodásmóddal. A *slilat hago-lah* Ben-Gurion számára nem azt jelentette, hogy fordítsunk hátat a diaszpórában élő zsidóknak. Nem a *Golabot*, hanem a *galutijutot* gyűlölte. A *galutijutban* a kompromisszumra való hajlandóságot látta – ahhoz alkalmazkodunk, ahonnan fúj a szél. Úgy érezte, a *Golab* annyira alámosta a zsidó emberek értékeit, hogy azok túlzottan alkalmazkodóvá és megalkuvóvá váltak. Gyűlölte az olyan elképzeléseket, mint a *Hasem jerabem* és a *Dina demalbuta dina*.¹²

D. L.: *Egy könyvben, amelyben Önnel folytatott beszélgetések jelentek meg,¹³ a következő, hibetetlenül érdekes – mi több, megdöbbentő – állítást teszi a holokauszt áldozatairól: „Nem értettünk egyet azzal, ahogy éltek, így hát azzal sem, ahogy meghaltak.”*

S. P.: Sajnálom, hogy ilyen szavakat választottam. Valójában azt akartam mondani, hogy mélységesen nehezményezem azt, ahogy meggyilkolták őket – mert nem volt államunk, amely megmentette volna őket. Egész életemben kísért a kép, hogy a zsidókat úgy hajtják, mint birkákat a vágóhídra. Az általam használt szavakból nem tűnik ki a mondandóm mélysége és ereje. De térjünk vissza a kérdésemre: mit tehetett volna Ben-Gurion?

D. L.: *Őn azt mondja „tehetett”, én meg azt, „mondhatott” volna.*

S. P.: Ben-Gurion leghíresebb aforizmája ez volt: „Nem fontos, mit mondanak a gojok; a fontos az, hogy mit tesznek a zsidók.” Az öncélú nyilatkozatoknak semmi értelmét nem látta. Számára a szavak érveléshez, vitához szükségesek. Legtöbb beszédje polemikus volt; emberek meggyőzésére szolgált. Tudta azonban, hogy a szavak hatásosságának van határa. Mint a konfrontáció fegyvereinek, van hatalmuk, de a politikát nem helyettesíthetik. A politika nem egyenlő a szavakkal. Az ő egész története a cselekvésről szól, amit később, félig tréfásan „másik kecskének és másik *dunamnak*” neveztek. Kecskék és *dunam*, nem szavak és mondatok.

D. L.: *Az 1954-ben tartott beszéd, amely próféta módjára festi fel a borzalmas jövőt...*

S. P.: Az egészet felfestette.

D. L.: *Mégis: attól kezdve gyakorlatilag hallgatott.*

S. P.: Mit tehetett volna?

D. L.: *Felemeltette volna a kezét. Kiálthatott volna. A cionista mozgalom, minden gyengeségével együtt az amerikai zsidó közösség leginkább egységes és legszervezettebb csoportja volt. Ben-Gurion a háború alatt hónapokat töltött Amerikában. De abelyett, hogy ezt az erőt arra használta volna ki, hogy az amerikai kormányt és a szövetségeseket rávegye a zsidók megsegítésére, kizárólag a cionista diplomáciára fordított figyelmet.*

S. P.: Az amerikaiak viszonylag későn léptek be a háborúba. Roosevelttel aktív angolpárti politikája – lend-lease stb. – egyáltalán nem volt népszerű. Erős volt az izolacionizmus. A zsidók nem fordulhattak szembe Roosevelttel, mert Hitler szétzúzása volt az elsődleges. Ez egy igen ellentmondásos helyzet volt.

D. L.: *A bírálók azt állítják, hogy a cionista mozgalom még 1942 után is, amikor a tények már ismeretek voltak, kizárólag a zsidó állam előmozdítását tartotta szem előtt...*

S. P.: Nem, a háborús erőfeszítések előmozdítását is. A cél Hitler legyőzése volt. Ezt ne feledjük. Rooseveltnak támogatásra volt szüksége. A zsidók azt akarták, segítsen a briteknek Hitler megsemmisítésében. Hitler leküzdésének módja az volt, hogy le kell őt győzni s így megmenteni a zsidókat. Hitler legyőzése volt a cél, és mindenkit erre mozgósítottak. Ez volt a legfontosabb politikai cél.

D. L.: *Amerikában voltak olyan zsidók, akiket a zsidó vagy a cionista establishment nem fogadott el, viszont az volt a meggyőződésük, hogy a háborús erőfeszítéseket támogatni és a kormányt s a kongresszust mentőakciókra bírni egyaránt lehetséges volt.*

S. P.: A Bergson-csoport.¹⁴ És mit értek el? Semmit. A zsidó állam megalapítása egyáltalán nem volt magától értetődő.

D. L.: *De nem ez volt a közvetlen cél...*

S. P.: Ez volt az egyetlen esélyünk zsidók megmentésére.

D. L.: *Ez a vita lényege.*

S. P.: Nem hiszem. Ismétlem: nem voltunk teljesen tisztában a helyzettel. A gázkamrákkal, a tömeggyilkosságok nagyságrendjével.

D. L.: *Nem kellett teljesen tisztában lenniük a helyzettel. De Ben-Gurion nagyon is jól, részleteiben tudta, mi történik.*

S. P.: Mikor?

D. L.: *1942 novemberétől. Az amerikai külügyminisztérium 1942 nyarán visszatartotta az információt, mígnem minden kitudódott. A jüuvban még országos gyűlést is tartottak.*

S. P.: Igen, mégsem lehetett valóban átlátni, mi történik. Információtöredékek, nem egyértelmű, nem egyeztetett információk. A katasztrófa nagysága csak a háború befejeződése után vált világossá előttünk. A tudatunk fel sem tudta fogni a nagyságrendjét. Példátlan, hasonlíthatatlan volt. Lelkileg vagy intellektuálisan el sem tudtuk képzelni. Amit Hitler el tudott képzelni, azt mi nem. Ezért nem értettük meg a holokauszt nagyságrendjét. Legalábbis én így látom.

D. L.: *A bírálók azt mondanák, hogy Ön is áldozatul esett a Ben-Gurion vezetése alatt álló Jewish Agency tudatos politikájának, hogy lefokozza a rendelkezésre álló információkat.*

S. P.: Miért tette volna?

D. L.: *Én nem tudom.*

S. P.: Ennek semmi értelme. Egy csomó menekült érkezett a háború alatt, akik beszámoltak a történeletről, mi pedig mélyen megrendültünk. Fogalmunk sem volt a dologról.

D. L.: *Igen, fogalmuk sem volt róla. De Ben-Gurionnak és Saretnek volt fogalma. Amikor Ön évekkel később tudomást szerzett Kasztner Rezsőről,¹⁵ nem gondolta, hogy a jüuv vezetése erőteljesebben és határozottan felrázhatta volna a közvéleményt az Egyesült Államokban? Valójában a jüuv és a britek együttműködtek abban, hogy bezáruljon a kapu a magyar zsidóság előtt. A britek bebörtönözték Joel Brandot¹⁶ és elhallgatták az információkat...*

S. P.: Ne feledje, hogy szigorú cenzúra működött. Még Churchill betegségéről sem lehetett megjelentetni semmit. Semmit. Nem volt tere a szabad tiltakozásnak. Azt se feledje, hogy el-Alamein fennállt annak a veszélye, hogy Rommel végigsöpör az egész Közel-Keleten, Palesztinát is beleértve. Mindent alá kellett rendelni Hitler legyőzésének. Nem volt tere semmiféle más hangnak. Egyébként nem is nagyon hiszek a hangokban. Ha felemelted volna a hangodat, mire akartad volna rávenni az amerikaiakat?

D. L.: *Ha az Egyesült Államok korábban hozza létre a Háborús Menekültek Tanácsát,¹⁷ talán képesek lettek volna...*

S. P.: Igen, de megint csak azt kell mondanom, hogy egész gondolkodásukat a két háború töltötte ki: a Japán, illetve a Németország és Olaszország elleni. Békeidőben nehéz elképzelni és megítélni, hogyan festett a dolog háború idején. Ma kiabálhatunk. De akkor nem volt kiabálás. Akkor minden egyetlen dolognak volt alárendelve: a háború megnyerésének. A cenzúra semmi mást nem engedett volna nyilvánosságra hozni. Igaz, Ben-Gurion sok időt töltött Amerikában. Azt akarta, hogy a végén legalább

legyen önálló államunk. Washington ellenezte a zsidó államot – különösen James Forrestal és Dean Acheson.¹⁸

D. L.: *De miért foglalkoztatja Önöket 1944-ben és 1945-ben a zsidó állam, amikor annak potenciális polgárait éppen lemészárolják? A Birodalom körüli semleges államokra nyomást lehetett volna gyakorolni...*

S. P.: Felejtse el a semleges államokat. Azok teljesen cinikusan viselkedtek. Ben-Gurion nem adta fel a mentés reményét; csak egyszerűen nem tudta, hogyan lehetne megmenteni ezeket az embereket. A kiabálás nem segített volna. Még ma is úgy vélem, nem segített volna.

D. L.: *Még 1944-ben, a magyar zsidóság esetében sem? Félmillió magyar zsidót öltek meg.*

S. P.: Tudom. De ismét csak azt mondom, a háború alatt csak egyetlen megfontolás számított – s ez volt Churchill irányelve –, a győzelem. Minden mást ennek rendeltek alá. Még az Auschwitz felé vezető vasútvonalat sem akarták bombázn...

D. L.: *Azon az alapon, hogy bármi, ami eltért a háborús erőfeszítésektől...*

S. P.: Igen.

D. L.: *Nem kell elfogadnia.*

S. P.: Akkor nem fogadom el! És akkor mi van? Önmagában az, hogy nem fogadom el, nem változtat a valóságon! Nem én vagyok a szövetséges erők főparancsnoka. Őket kizárólag az vezérelte, amit a háborús erőfeszítések megköveteltek; semmi más nem számított.

D. L.: *De volt erejük arra, hogy befolyásolják őket.*

S. P.: Akkoriban senkit sem lettünk volna képesek befolyásolni. S ha mégis, már unom ismételtetni, a befolyásunk arra szolgált, hogy legyőzzük Hitlert. Hogy szétzúzzuk. A hatalmunk arra szolgált, hogy erősítsük a Hitler legyőzésére szövetkezett koalíciót. Ez volt az, ami mindennél inkább megmenthette volna a zsidókat. Ha Hitlert korábban sikerül legyőzni, sok életet lehetett volna megmenteni. Ez volt a lényeg.

D. L.: *Ez nagyon súlyos érv lenne, ha nem állna szembe vele, hogy Ben-Gurion rengeteg erőfeszítést tett arra, hogy meggyőzze az amerikai Kongresszust a Biltmore-program jóváhagyására. Ő is és a cionista szervezet is miért szentelt oly sok időt és erőfeszítést arra, hogy rávegye a Kongresszust: fogadja el célként egy zsidó állam létrehozását a háború után? Ebbe volt erejük és befolyásuk?*

S. P.: Nem, erre sem volt! Kockázatos dolog volt egészen végig. Truman az utolsó pillanatban döntött. Mindaddig ellene volt a zsidó államnak. Meg kellett próbálnunk elérni, hogy létrejöjjön. A legcsekélyebb mértékben sem fogadom el,

hogy Ben-Guriont cinizmussal vádolják! Ez az ember nem volt cinikus. Érezte, hogy mik a prioritások, s ezek akkoriban megváltoztathatatlanok voltak, ennyi.

6

A SORSDÖNTŐ ÓRA

Abban a pillanatban, amikor a felosztásos opció érvényét veszítette – vége volt a dalnak. Új játék kezdődött... Számára az erkölccsel és a politikai bölcsességgel ellentétes volt az uralom egy másik nemzet felett.

A háború vége Ben-Guriont ismét Londonban találta; járta az utcákat, belevegült az ünneplő tömegbe, de közben komor gondolatok jártak a fejében. A naplójába ezt írta: „Ne örülj, te, Izráel a te békességednek, mint egyéb népek” (Hóseás 9,1).

„Tudom, mi történt velünk a háborúban – jegyzi fel később. – A hatmillió európai zsidó, akinek, mint Dr. Weizmann a királyi vizsgálóbizottság előtt hangoztatta, zsidó államra volt szüksége, s képes is lett volna annak felépítésére, már nem volt az élők sorában. De még mindig voltak zsidó tömegek, amelyeknek államra lett volna szükségük. Ráadásul, mihelyt a britek kivonultak az országból, az arab hadseregekkel kellett szembenéznünk. Ezért fel kellett készülnünk erre a veszélyre is, ami elsősorban fegyverek beszerzését igényelte... Nyilvánvaló volt, hogy a háború befejeztével az Egyesült Államok le fogja szerelni hadiiparának nagy részét. Mindent meg kellett tennünk, hogy ebből a forrásból megszerezzük a szükséges gépi berendezéseket. Ezért 1945. május 15-én Londonból az Egyesült Államokba utaztam.”

A britekkel való viszony feszült volt, részben annak a terrorhullámnak köszönhetően, amelyet a két földalatti jobboldali szervezet, a Revisionista Párthoz kötődő Ecel és a szakadár Lehi¹⁹ indított el. Az Irgun néven is ismert Ecel élén Menahem Begin, a lengyelországi Betar ifjúsági mozgalom korábbi vezetője állt. Brit hírszerző központokat robbantott fel, rendőrörszobákat támadott meg, és brit állampolgárokat ölt meg. Ezek a műveletek sokak csodálatát vívták ki a jisuvban. A Lehi bankrablásai és a zsidó „kollaboránsok” megölése kevésbé népszerűek voltak. A szakadár csoportok legnagyobb túlkapása azonban az volt, amikor a Lehi 1944 végén

Kairóban meggyilkolta Lord Moyne brit közlekeleti ügyvivőt, miniszteri rangú tisztviselőt és Churchill személyes jó barátját. A cionista szervezet réműlettel és felháborodva reagált: Ben-Gurion személyesen vezette a Haganah hadművelését, amelynek során szétverték a szakadár csoportokat, a militánsokat pedig deportálásra áadták a briteknek. Ezt a négy hónapig tartó embervadászatot *sajisonként* vagy vadászszезонként emlegették. Az Ecel és a Lehi sok tagját deportálták. Magát Begint viszont nem sikerült elfogni, a szervezetet sem törték meg, és az, mint ha mi sem történt volna, már másnap folytatta a harcot.

A feszültség Nagy-Britanniával a lehető legrosszabbkor jött, a londoni kormányzat ugyanis végül, legalábbis részben, engedett a cionista nyomásnak, és hajlandónak mutatkozott a régóta követelt zsidó harci alakulat létrehozására a brit hadseregen belül. E brigádot Olaszországban és Németországban vetették be. A harci cselekmények befejeződése után egységei fontos szerepet játszottak a zsidó túlélők megszervezésében, és egyeseket hozzásegítettek a Palesztinába történő illegális bevándorláshoz. Ben-Gurion jó hasznát vette a Palesztinából származó zsidó katonák harci tapasztalatainak, amikor az önállóság kikiáltása után létrehozta az izraeli védelmi erőket.

A háború vége felé arról is érkeztek jelzések Londonból, hogy Churchill kormánya ismét fontolóra veszi a Palesztina felosztására vonatkozó tervet. Később azonban a cionisták csalódásként élték meg, amikor a miniszterelnök indoklás nélkül lemondott egy Weizmann-nal tervezett találkozót. Ben-Gurion New Yorkban azt mondta munkatársainak, és az ottani médiában is úgy nyilatkozott, hogy még egy kísérlet tesznek a mandátumi időszak lezárására és az államiság békés megteremtésére. Ha azonban a britek továbbra is ragaszkodnak a Fehér Könyvben lefektetett politikához, nagy eséllyel fegyveres harc fog kirobbanni a jisuv és a mandátumi kormányzat között.

Ben-Gurion mind nagyobb figyelmet fordított a fegyveres – a szomszédos arab államokkal a fennmaradásért folytatott – harcra, amelyet elkerülhetetlennek tartott azt követően, hogy a briteket távozásra bírják vagy kiűzik Palesztinából. Henry Montorral, az amerikai Egységes Zsidó Felhívás igazgatójával listát állított össze az országban élő tizenhét „megbízható zsidóról”, akiket 1945. július 1-én vasárnap délelőtt fél tízre meghívott New York-i barátja, Rudolf

Sonneborn otthonába, „egy rendkívül fontos kérdés megvitatására.” „Valamennyien időben megérkeztek” – írta naplójában. Jelen volt még Eliezer Kaplan, a Jewish Agency kincstárnoka, Meyer Weisgal, Weizmann közeli munkatársa és Reuven Siloah, Ben-Gurion egyik fontos segítője.

„Elmondtam a résztvevőknek, hogy az a benyomásom, a britek egy-két éven belül kivonulnak Palesztinából – írta naplójában Ben-Gurion –, és akkor a szomszédos arab államok hadseregei megkísérlik elfoglalni az országot, és megölni az ott lakó zsidókat... Bizonyos vagyok abban, hogy képesek leszünk visszaverni őket, mondtam, de csak ha birtokunkban vannak a szükséges fegyverek... Időben meg kell teremteni a zsidó hadipart... A szükséges gépek most olcsón megvásárolhatók. Ám ezzel együtt is több százezer dollárra lenne szükség.”

A találkozó késő délutánba nyúlt. A résztvevők valamennyien vállalták az ügy diszkrét, ám tevőleges támogatását. „Ez volt életem legjobb cionista összejövele az Egyesült Államokban” – írta Ben-Gurion. Jakov Dorit, a későbbi izraeli vezérkari főnököt és Haim Slavint, a Haganah kicsiny fegyvergyártó vállalkozásának vezetőjét New Yorkban hagyta, hogy szervezzék meg a szükséges gépi berendezések megvásárlását és elszállítását. Maga Ben-Gurion is elismerte később, hogy a brit hatóságok egyetlen ilyen szállítmányt sem nyitattak fel vagy helyeztek zár alá.

Miközben az amerikai cionista vezetőkkel a Queen Elizabeth fedélzetén Nagy-Britanniába tartott a háború utáni első nemzetközi cionista értekezletre, Ben-Gurion megtudta, hogy a brit választók leváltották Churchillt, és a Munkáspárt földcsuszamlásszerű győzelmet aratva visszatért a hatalomba. A cionisták ennek nagyon örültek. A háború alatt ugyanis a Munkáspárt kitartóan támogatta a zsidók nemzeti otthonának ügyét. A párt országos végrehajtó bizottságának 1944-ben kiadott jelentése, a cionisták számára is zavarba ejtően, azt javasolta, hogy a palesztinai arabokat „arra kell buzdítani, hogy a zsidók betelepülésével párhuzamosan ők maguk vonuljanak ki. Kapjanak csinos kárpótlást a földjeikért, gondosan szervezzük meg és nagyvonalúan pénzeljük másutt történő letelepülésüket.”

Ben-Gurion, némileg előre sejtve a fejleményeket, szkeptikus maradt. „Semmi sem bizonyítja, hogy hatalomra kerülve egy párt akár csak emlékeztet is arra, mint amilyen ellenzékben volt – jegyezte meg. – Ha Nagy-Britannia

a végtelenségig ragaszkodik a Fehér Könyvben lefektetett rendszerhez, harcolni fogunk ellene.”

Weizmann-nal folytatott csatája időközben az önálló állam megteremtésének menetrendjére szűkült le, egyszersmind azonban ki is éleződött. „Palesztina mint zsidó állam a győzelem egyik gyümölcse kell legyen – kezdte beszédét a konferencián Weizmann. – És Isten segítségével az is lesz!” Továbbra is a fokozatosság híve maradt azonban, és nem támogatta Ben-Gurionnak a *le'altarra*, az azonnali függetlenségre irányuló követelését, s ennek elérése érdekében a fegyveres harccal való fenyegetést.

Nemsokára kiderült, hogy jogos volt Ben-Gurionnak az új munkáspárti kormányt illető szkepszise. Clement Attlee miniszterelnök és Ernest Bevin külügyminiszter továbbra is a háború előtti Fehér Könyvre kívánták építeni a kormány palesztinai politikáját. Ellenálltak az új amerikai elnök, Harry Truman követelésének, hogy azonnali hatállyal engedjenek be az országba százezer holokauszt-túlélő menekültet.

1945. október 1-én Ben-Gurion Londonból Párizsba repült, és kódolt parancsot adott a Haganahnak a fegyveres felkelés megkezdésére. „Avi Amósz” (Amósz apja) aláírással megtáviratozta, hogy a két szakadár csoportot, az Écelt és a Lehit fel kell kérni a héber ellenállási mozgalomhoz való csatlakozásra, „de csak azzal a feltétellel, hogy elfogadják az egységes parancsnokságot és a teljes fegyelmet.” November 1-én le is zajlott az első közös akció: országszerte 153 ponton robbantottak fel vasúti síneket, és az illegális bevándorlókat szállító hajók üldözésére használt parti naszádokat rongáltak meg a jaffai kikötőben.

Ben-Gurion újra Londonban volt, amikor egy sajtóértekezleten elhangzottak Bevin hírhedt szavai, miszerint attól tart, „nehogy az európai zsidók túlhangsúlyozzák faji státusukat... Ha a zsidók, akik oly sokat szenvedtek, most megpróbálnak a sor elejére nyomakodni, Európaszerte fennáll egy új antiszemita reakció veszélye.” A zsidók számára, bárhol éltek is, viszont pontosan ezek a hontalantáborokban élő holokauszt-menekülteknek szóló intelmek jelentették az új antiszemita reakciót.

„Szeretnék néhány szót szólni Bevinhez és munkatársaihoz – válaszolt Ben-Gurion. – Mi, Izrael országában élő zsidók nem akarjuk, hogy megöljenek bennünket. Élni szeretnénk. Hitler és különböző nemzetiségű követőinek ideológiájával szembeszállva meggyőződésünk, hogy

nekünk, zsidóknak, ahogy az angoloknak és másoknak is, jogunk van egyénként és népként is élni. De mi, akárcsak az angolok, valamit az életünknel is drágábbnak tartunk. Szeretném elmondani Bevinnek és munkatársainak, hogy készek vagyunk meghalni, de három dologban nem engedünk: a zsidók szabad bevándorlásában, elvadult hazánk újjáépítéséhez való jogunkban és népünk saját hazájában való politikai függetlenségében.”

Az erőszak fokozódott Palesztinában, a britek keményebben reagáltak, drákói szükségállapotrendelkezéseket vezettek be, s ezeket alátámasztandó odaküldték az elit hatodik légideszant-hadosztályt. Kijárási tilalmat vezettek be, és napirenden voltak a házkutatások. Halálos ítéletekkel sújtották a földalatti mozgalomban való részvételt. Márciusban az angol-amerikai vizsgálóbizottság tanúvallomásokat kért be az összes harcoló féltől. A héber ellenállási mozgalom a bizottság ott-tartózkodásának időtartamára beszüntette tevékenységét. „Átélttem a *blitzet* Londonban – mondta a bizottság előtt tett tanúvallomásában Ben-Gurion –, láttam, hogy az angolok számára a hazájuk és a szabadságuk még az életüknel is drágább. Miért feltételezik, hogy mi nem ilyenek vagyunk?”

Tanúvallomásának meggyőző erejét még a vele rokonszenvező bizottsági tagok szemében is csökkentette, hogy makacsul tagadta, hogy bármilyen kapcsolatban állna a Haganahal, vagy akár csak tudna egy ilyen szervezet létezéséről. Nyilvánvalóan attól tartott, hogy a hatóságok a Jewish Agency széttűzésére törekszenek, és ezt jogilag a közte s az illegális paramilitáris szervezet közötti kapcsolat meglétére akarják alapozni. Tel-avivi otthonában magánbeszélgetést folytatott a bizottság egyik kulcs-tagjával, a brit szocialista Richard Crossmannel. Figyelmeztette, hogy ne keverje össze a jisuvot egy diaszpórábeli zsidó közösséggel. A palesztinai zsidók ugyanis a halálukig harcolni fognak kollektív nemzeti jogaikért.

Bár az angol-amerikai bizottság 1946. május 1-én közzé tett ajánlásai nem támogatják az önálló államiságra vonatkozó cionista követeléseket – voltaképpen a mandátum határozatlan ideig történő meghosszabbítására szólítottak fel –, sürgették a Fehér Könyvben megfogalmazott földvásárlási korlátozások feloldását. S ami még nagyobb fordulatot jelzett: síkra szálltak amellett, hogy a lehető leghamarabb bocsássanak be az országba százezer menekültet.

Örömmünepet ültek a megszállt Ausztriában

és Németországban létesített hontalantáborok lakói, ám a megkönnyebbülés rövid életűnek bizonyult. Ahogy a Ben-Gurion és Weizmann közötti viszály fellángolása is, amely ezúttal akörül forgott, vajon üdvözlendőek vagy elvetendőek-e az ajánlások. A brit kormány, noha előzetesen elkötelezte magát, hogy elfogadja a bizottság ajánlásait, amennyiben azok egyhangúan születnek, most azt állította, mindaddig nem képes életbe léptetni azokat, amíg folytatódik a fegyveres csoportok tevékenysége Palesztinában. Így hát továbbra is érvényben maradt a Fehér Könyvön alapuló politika, s folytatódott a vele szembeni heves ellenállás.

Június 16-án a Héber Ellenállási Mozgalom tizennégy, Palesztinát a szomszédos országokkal összekötő hidat robbantott fel. Két héttel később hajtották végre a britek a jisuv által „fekete szombatnak” elnevezett műveletet: ország-szerte 17 ezer katona árasztotta el a zsidó városokat és falvakat, s ezrével tartóztattak le embereket, azzal gyanúsítva őket, hogy kapcsolatban állnak az ellenállási mozgalommal. Több száz zsidót zártak be a Latrunban létesített fogolytáborba, köztük Mose Saretet és a Jewish Agency Végrehajtó Bizottságának más tagjait.

Ben-Gurion ekkor Párizsban tartózkodott, s kapcsolatban állt azzal a néhány vezetővel, aki elkerülte a letartóztatást; azonnali megtorló akciókra adott parancsot. Weizmann azonban, aki Palesztinában volt, de a britek nem zaklatták, hatályon kívül helyezte ezt a parancsot, és elrendelte minden akció leállítását. Mose Sneh, a Haganah országos parancsnoka erre lemondott, és miután sikerült kimenekülnie az országból, csatlakozott Párizsban Ben-Gurionhoz. Weizmann továbbra is kapcsolatban maradt a mandátumi hatóságokkal, mert – legalábbis így vélte Ben-Gurion a távolból – új, mérsékeltebb jisuv-vezetőséget akart létrehozni. Ben-Gurion átkokat szórt a hitvány „pétaini” rezsimre. Helyzetét és tekintélyét azonban súlyosan megrendítette, hogy az Ecel – amely továbbra is a Héber Ellenállási Mozgalom része volt – Jeruzsálemben felrobbantotta a Dávid Király-szálloda egyik, a mandátumi hivataloknak otthont adó szárnyát, megölve kilencven brit, arab és zsidó személyt. A robbantók küldtek ugyan telefonos figyelmeztetést, de azt valami miatt nem vették komolyan.

A vezető kormányhivatalokban eközben ismét előkerült az a britek által a háború előtt felvetett, majd el is vetett elképzelés, hogy Palesztinát két államra kellene felosztani. Ben-Gurion-

nak oka volt úgy vélni, vagy legalábbis remélni, hogy Truman támogatja ezt a koncepciót. Később azt írta, meggyőződése volt, hogy Sztálin is pártolná az önálló zsidó állam gondolatát. Ő maga közvetlenül a háború után találkozott Georges Bidault francia külügyminiszterrel, és nyugtázta a francia kormány támogatását.

A Cionista Végrehajtó Bizottság 1946 augusztusában, Párizsban tartott ülésén Ben-Gurion nyilvánvalóvá tette, hogy a felosztás pártján áll. Nahum Goldmann, az amerikai cionisták egyik fontos vezetője az „életképes zsidó állam Izrael földjének kellő nagyságú részén” szóhasználatot javasolta. Ezt az álláspontot fejtette ki Ben-Gurion a 22. Cionista Kongresszus 1946 decembereiben, Bázisban tartott megnyitó ülésén. Ifjú emberként magam is részt vettem ezen a kongresszuson, amelyen Ben-Gurion szenvedélyes szavakkal szállt síkra egy „új cionista mozgalom létrehozása” mellett. Nagy beszédek hangzottak el, és erőteljes álláspontok fogalmazódtak meg.

A zsidó népnek, hangsúlyozta Ben-Gurion, joga van egész Erec Izraelre. Ám „készek vagyunk a kompromisszumos rendezés megvitatására, ha területünk csökkentéséért cserébe azonnal biztosítják jogainkat és nemzeti függetlenségünket.” Elítélte a terrorizmust, viszont dicsérte „az ellenállást... Az ellenállási mozgalom új jelenség Izrael krónikájában. Élnek a diaszpórában zsidók, akik számára a Palesztinába történő bevándorlás élet-halál kérdése. Számukra Izrael földje nem cionizmus vagy ideológia... hanem létszükséglet, a fennmaradás feltétele. E zsidók az Izrael földjén való élet és a halál között választhatnak. Ez szintén erő.”

Weizmann óvatosságra intett. „Mi történik a zsidó néppel, mi történik Palesztinával, ha felforgatjuk az alapokat, amelyekre erőfeszítéseinkkel, vérünkkel és verítékünkkel mindezt felépítettük?” Támadta az amerikai küldötteket, akik kényelmes New York-i karosszékeikben ülve támogatják Ben-Gurion aktivizmusát. „Demagóg!” – kiáltotta egy zavarkeltő. Weizmann válasza nyomán a kongresszus felállva és hosszan, szenvedélyesen megtapsolta a szónokot. „Engem nevez demagógnak... aki megélte a cionista gürcölés minden gyötrelmét... Nahalah minden gazdaságában és istállójában, Tel-Aviv vagy Haifa minden épületében a legkisebb műhelyig egy csepp vér van az én életemből.” A továbbiakban óvott a „leegyszerűsítésektől... a hamis prófétáktól...” Azt mondta: „Nem hiszek az erőszakban... 'Cion a becsületesség váltja meg’, nem más.”

Mámorító szöveg volt. Lelkesen hallgattam. Ez a két, rendkívül mély benyomást keltő ember méltósággal és erőteljesen juttatta kifejezésre eltérő politikai megközelítését. A fokozatoság híve, Weizmann azt mondta, eljön az idő, amikor mindenki cionista lesz. A magasra nőtt és sápadt férfi jiddisül beszélt, megjegyzéseit népies steti-humorral fűszerezte, amelybe most igen keserű nosztalgia vegyült. Álláspontját ilusztrálendő elbeszélte egy történetet Motolról, a stetlről, ahol született. Motolban két orvos élt. Az idősebbik sok pénzt kért a betegektől, és nem volt hajlandó jiddisül beszélni. Csak oroszul. Majd jött a fiatalabbik orvos, kevesebb pénzt kért, s jiddisül beszélt. Özönlöttek hozzá az emberek. S megmondták az idősebbiknek, miért. „Csak várjatok – mondta az. – Nemsokára elkezd majd héberül beszélni.”

Ben-Gurion nem volt hajlandó várni. Ezúttal eltökélte, hogy elmozdítja Weizmant befolyásos posztjáról, és rávette a pártját is, hogy erre szavazzon. A megválasztott új végrehajtó bizottságban többsége volt az aktivizmus híveinek. Weizmann-nak felkínálták a tiszteletbeli elnöki címet, ám ő büszkén visszautasította a megalázó ajánlatot. „Elegendő tiszteletben van részem” – jegyezte meg keserűen. A helyzet ironiája, hogy a kongresszus ezt követően a Weizmann által szorgalmazott politikai irányvonalat szavazta meg: a részvételt egy új londoni brit-arab-zsidó hármassal értekezleten, amelyet a brit kormány 1947 januárjára akart összehívni. Ben-Gurion vonakodva ugyan, de szintén megszavazta a javaslatot.

Ben-Guriont újraválasztották a Cionista Végrehajtó Bizottság elnöki posztján, egyúttal arra is felkérte a kongresszust, hogy nevezzék ki a nem létező védelmi tárca élére. „Csak a kongresszus politikai bizottságában, amelynek jegyzőkönyveit nem hozták nyilvánosságra, szólhatam olyan biztonsági kérdésekről, amelyek érzésem szerint meg fogják határozni a jisuv sorsát” – jegyezte fel később. A küldötteknek azt magyarázta, ahogy több mint egy évvel korábban barátja, Rudolf Sonneborn New York-i otthonában az összegyűlt vendégeknek is, hogy a halálos fenyegetést nem a palesztinai arabok, hanem a szomszédos államok jelentik: „Azonnal fel kell készülnünk... Ez ma a legfontosabb feladat, amellyel a cionizmusnak szembe kell néznie.”

Úgy is lett, ahogy mondta. Egyre több időt szentelt a hadviselés művészetének, a Haganah parancsnokaival egyeztetett, katonai kézikönyveket és történelmi munkákat lapozgatott, rang-

rejtve ellátogatott a Haganah egységeihez és kiképző központjaiba. Némely veterán parancsnok mulatságosnak tartotta, hogy az „öreg” – ahogy immár nevezték – egy hadsereg irányítására tesz javaslatot. Idővel azonban a mosoly eltűnt az arcukról: valamennyien elismerték, hogy Ben-Gurion komolyan gondolta, amit mondott.

Az erőegyensúly, mint naplójában aggályosan levezette, reménytelenül a jisuv kárára tolódott el. A Haganah, minden dicséretes haditette ellenére, valójában szerény területvédő erő volt, alig 40 ezres létszámmal, amiből csak 1000 volt a Palmah-rohamosztagokban szolgáló hivatásos katona. 1947 áprilisában, amikor Ben-Gurion átfogó leltára született, nehézfegyverzete egyáltalán nem volt, s értékes könnyűfegyvere is kevés: 10 ezer puska, 2 ezer géppisztoly, 600 könnyű és középerős gépfegyver, kb. 800 aknavető. Sok helyről és diszkrét, fondorlatos módon ennél komolyabb arzenál beszerzése is folyamatban volt, de ennél feltűnőbb készletet a brit uralom alatt, a zár alá vételtől tartva nem lehetett bevinni az országba. Ben-Gurion tudta, hogy mihelyt a brit zászlót levonják, és az arab hadseregek támadásba lendülnek – ami biztosra vehető volt –, a legfontosabb cél az lesz, hogy ki kell tartani, amíg az újonnan beszerzett ágyúk, tankok és harci repülőgépek bevethetővé válnak.

Az arab hadseregek, a Haganah kialakulófélben levő hírszerzésének legjobb tudomása szerint összesen mintegy 150 ezer embert tudtak bevetni. A legjobban felszerelt hadsereg Egyiptomé volt, páncélos egységekkel, légierővel, sőt, haditengerészettel is. Az Arab Légiónál álló John Glubb brit tábornokkal Transzjordánia hadserege volt a legjobban képzett, s ezért ez jelentette a legnagyobb fenyegetést. Más arab országok, Irak, Szíria, Libanon és Szaúd-Arábia is elkötelezték magukat, hogy harcba szállnak a palesztinai arabok oldalán. Számos titkos találkozó zajlott a jisuv küldöttei és Abdullah transzjordániai emír között, és kezdett kibontakozni egy olyan megegyezés, amelynek értelmében a britek kivonulását követően az emír csapatai megindulnak, és az arab világ és a britek hallgatólagos jóváhagyásával a királysághoz csatolják a Jordán folyó nyugati partját. Semmi sem garantálta azonban, hogy ez békésen következik majd be, ezért a megszülető zsidó államnak Transzjordánia ellen is fegyverkeznie kellett.

Mint elkerülhetetlen volt, a londoni értekezlet kudarccal végződött, és a britek, hirtelen irányváltással, most az újonnan létrejött Egyesült Nemzetek Szervezet elé utalták a palesztin prob-

lémát. A szervezet a probléma vizsgálatára és megoldási javaslat kidolgozására Palesztinai Különbizottságot (UNSCOP) állított fel. A bizottság 1947 júliusában zajlott palesztinai látogatása véletlenül egybeesett a bevándorlókkal zsúfolt *Exodus* hajó ügyetlen lefoglalásával. Két utas és a személyzet egyik tagja vesztette életét, amikor a hajót a parttól húsz kilométerre erőszakkal elfoglalták. Ezt követően Haifára vontatták, és 4515 utasát rövid úton három brit börtönhajóra szállították át, majd visszaküldték Európába. A világ, beleértve az UNSCOP tagjait is, eközben döbbenet figyelte a fejleményeket.

Az UNSCOP előtt tett tanúvallomásaiban Ben-Gurion megpróbálta leszerelni a bizottság köztudott hajlandóságát arra, hogy Jeruzsálem egészét – még a város új, nyugati részét is, amelyet az utóbbi ötven év során a zsidók építettek fel – kizárja a zsidó (vagy a palesztin) államból. „A felosztás – mondta – az Oxford Dictionary szerint azt jelenti, hogy valamit két részre osztunk. Palesztinát három részre akarják osztani, s a zsidók csak egy kis részén élhetnének. Mi ezt ellenezzük.”

Az UNSCOP tizenegy tagját ez nem győzte meg. Többségi ajánlásuk szerint Palesztinát egy zsidó és egy arab államra kell felosztani, míg Jeruzsálem nemzetközi ellenőrzés alatt álló *corpus separatum* (külön test) lenne.

Intenzív diplomáciai tárgyalások kezdődtek: a zsidók a felosztás mellett lobbiztak a világ döntéshozói között, míg az arabok dühödten kirohantak ellene. Végül 1947. november 29-én az ENSZ Közgyűlése a megkívánt kétharmados többséggel az UNSCOP-jelentés elfogadása mellett szavazott. Az ENSZ-térkép nem volt annyira hátrányos a zsidók szempontjából, mint a britek 1937-es felosztási javaslata, de aligha mutatott jóindulatot a cionista törekvések iránt. A zsidó államhoz tartozott volna Galilea keleti része, a tengerparti síkság és a Negev nagy része: összesen a palesztinai mandátumi terület 56%-a (Transzjordánia nélkül, amelyet 1922-ben kimetszettek a területből), de zömmel az ország kopár déli részén. A három zsidó területet „találkozási pontokkal” kapcsolták volna össze. A brit mandátum a javaslat szerint 1948. május 15-én érte véget.

Harminchárom tagállam (köztük az Egyesült Államok és a Szovjetunió) szavazott a javaslat mellett, tizenhárom ellene (többnyire muszlim országok, vagy olyanok, amelyekben muszlim kisebbség élt), további tíz pedig (köztük Nagy-Britannia) tartózkodott. Az egész jisuv a rádió-

készülékekre tapadva követte a szavazást. Ben-Gurion nehéz szívvel nézte a szavazás befejeztével az utcán táncre perdülő tömegeket. „Tudtam, hogy háborúval kell szembenéznünk – írta naplójában –, és emiatt elveszítjük fiatalságunk színe-virágját.”

Ben-Gurionnak, a jisuv, valamint a cionista mozgalom többségének a felosztás elfogadására irányuló döntése számomra a politikai bölcsesség történelmi léptékű megvalósulása, amelynek logikája ma éppoly érvényes, mint akkoriban. Egyszersmind a vezetői képességek csúcsa. Ben-Gurion állhatatossága és magabiztossága a bal- és jobboldali ellenzőkkel szemben azért is olyan impozáns, mert nyilvánvalóan ő is jobban szeretett volna egy egész Erec Izraelre kiterjedő zsidó államot látni. Pont annyira mélyen kötődött hazája dombjaihoz és vádjaihoz, mint bármely rágalmazója. Ám a bátor döntéshozatal azt jelenti, hogy ha kell, a mégoly tökéletlen döntéseket is meg tudjuk hozni, és együtt tudunk élni velük.

Most ismét D.L.-hoz fordulok, hogy vitassuk meg a felosztás jelentését s helyét Ben-Gurion gondolkodásában. Kapcsolódik ez korábbi szóváltásunkhoz is Izrael felelősségéről a holokauszttal idején, ugyanakkor érint oly problémákat is, amelyek mélyen meghatározzák a mai izraeli politikai életet.

D. L.: *Nézzük meg közelebbről! Ben-Gurion elkötelezi magát egy olyan felosztás mellett, amelyet nem kedvel. Tudatosan nem jelölte meg a felosztási határokat a Függetlenségi Nyilatkozatban. Nyilvánvalóan abban reménykedett...*

S. P.: Nem fontos, miben reménykedett. A fontos az, amibe beleegyezett. Reménykedni könnyű. Amibe beleegyezett, az az elképzelhető legegyszerűsebb felosztási terv volt. Erre hármas nyomás készttette: a) a holokauszttal menekültjeinek nehéz helyzete a hontalantáborokban; b) érzékelte, hogy a britek, bármi történjék, készek távozni; és c) az a meggyőződése, hogy az arab államok azonnal megtámadnak bennünket, ahogy a britek távoznak, s hogy ha nincs szuverén államunk, nem lehet reguláris haderőnk se, és nem tudunk fegyvereket vásárolni, amelyeket behozhatunk az országba, hogy megvédjük magunkat. Ben-Gurion végig abban reménykedett, hogy valamiképpen megőrizhető a jogunk Izrael teljes országára. Most azonban eljött a döntés pillanata, és ő döntött! Tragikus, ám nélkülözhetetlen döntésnek tekintette. Úgy vélte, tragi-

kus döntés, de két tragédia között kellett választania, s nem riadt vissza a döntéstől.

D. L.: Ez az, *amiről a taxiban beszélt Önnek, Lenint felidézve? Analógiát vont a kettő között?*

S. P.: Igen. Az analógia az 1918-as breszt-litovszki egyezmény és Palesztina felosztása között állt fenn. Hogy miért mondta azt, amit mondott? Mert Leninnek választania kellett egy Oroszország számára fájdalmas béke vagy a háború folytatása és a vele járó veszélyek között. És ő döntött.

D. L.: *Mégis, mit jelentett az elfogadni szó? Ben-Gurion oly sok vért ontott, hogy zsidónak tarthassa meg Jeruzsálemet – a Jeruzsálembé vezető útért folytatott csaták a legtöbb áldozatot követelték a háborúban –, noha az általa „elfogadott” felosztási tervben Jeruzsálem corpus separatum lett volna.*

S. P.: Mert háború volt. Abban a pillanatban, hogy az arabok elvetették a felosztási tervet, és háborút indítottak, a felosztás megszűnt létezni. Csak a háború volt. Márpedig a háborúban Jeruzsálem kétségkívül igen fontos célt jelentett. A felosztás elfogadásának értelme az volt, hogy akár Erec Izrael kis részén, de jöjjön létre a független állam. Mihelyt viszont kitört a háború, annak középpontjába Jeruzsálem sorsa került, hiszen a felosztás már nem volt érvényes. Aligha volt lehetséges egyszerre háborúzni és azt mondani, hogy megőrizzük azt a felosztást, amelyet az arabok elutasítanak.

D. L.: *Akkoriban gondolta-e vagy tartott-e attól, hogy oly sok vért ontunk, hogy megnyissuk a Jeruzsálembé vezető utat, megmentjük és megvédjük Jeruzsálemet, végül mégis elveszthetjük, s mégis corpus separatum lesz belőle?*

S. P.: Nem így gondolkodtam. Azt gondoltam, hogy a háború megváltoztatta a játékszabályokat – minden tekintetben.

D. L.: *Ezért kérdezem, hogy mi volt a jelentése akkor az elfogadni szónak.*

S. P.: „Elfogadtuk”, mert ha békésen ment volna végbe, létrejöttek volna a felosztási határok. Itt visszatérek a soá ügyére, mert Ben-Guriont elsősorban az a megfontolás vezette a zsidó állam azonnali (le’altar) megteremtésére való törekvésben, hogy befogadjuk a menekülteket. Számára ezért nem a terület nagysága volt a legfontosabb, hanem a menedék ténye. Talán ha nem erről van szó, nem fogadja el a felosztást. De abban a pillanatban, amikor ez az opció érvényét veszítette – már másképp folytatódott a játszma. Új játék kezdődött. De Ben-Gurion még akkor sem akarta, hogy a hadsereg El Arisig²⁰ nyomuljon előre; megparancsolta Jigal

Allonnak, hogy vonuljon vissza onnan. Nem kívánta átlépni Palesztina eredeti határait.

D. L.: *Amikor a május 15. előtti időszakban leült vele, s ő azt magyarázta, hogy háború várható az arab hadseregekkel, abból a feltételezésből indultak ki, hogy a felosztási határok kitégíthatók?*

S. P.: Igen, mert abban a pillanatban, amikor a határok, amelyeket a megegyezés és a béke gyümölcseinek tartunk, már nem léteznek – akkor nincsenek határok. Tudtuk, hogy új határokért kell harcba indulnunk. Hogy melyek lesznek ezek, nem tudtuk. Ezért nincs utalás határokra a Függetlenségi Nyilatkozatban. A határokat majd a valóság szabja meg. Ha nem egyezmény, akkor a valóság, ami egyben a háború valóságát is jelentette. Ben-Gurion kétségkívül azt szeretete volna, hogy ne legyen *corpus separatum*, s ne legyenek találkozási pontok, hanem összefüggő országunk legyen. Ez volt a vágya. Kétségtelesen. De azt gondolta-e vajon, hogy az arabok elfogadják a felosztást? Kétségtelesen azt gondolta, hogy esetleg így lesz. A térkép teljesen nekik kedvezett. A felosztást elfogadva számításba vette, hogy azt a másik fél is elfogadja. S ha elfogadják, nem lett volna háború.

D. L.: *Hadd tegyem fel más szemszögből a kérdést: az 1995-ös oslói egyezmény óta Ön alapvetően amellett van, hogy a békéért cserébe adják vissza az 1967-ben elfoglalt területeket. Miért nem volt érvényes ugyanez a logika 1948-ban? Más szóval, megharcoljuk a háborút, majd a békéért cserébe visszatérünk a felosztási határokhoz?*

S. P.: Az 1948-as háború nem a határokról szólt. Hanem a létezésünkről. Izrael Állam létezéséről. A háború középpontjában az állt, hogy meg akartak semmisíteni bennünket. A háború kitörése után a harcoló felek által kitűzött prioritások között a történelem nagyobb szerepet játszott a határoknál. Ben-Gurion és Abdullah számára egyaránt a Jeruzsálemért folytatott harc volt a legfontosabb, mivel a történelem előbbre való volt számukra a stratégiánál. Az egyiptomiak viszont a partvonalon felfelé haladva akarták megtámadni Tel-Avivot. Céljuk Tel-Aviv volt, s ennek volt stratégiai értelme. A jordániakat viszont elsősorban Jeruzsálem érdekelte, miként Izraelt is. Ben-Gurion nagyon szeretete volna megszerezni Eilatot is. Három évvel korábban terepkutatást vezettem, amelyben feltérképeztük az Eilathoz vezető utat. Ben-Gurion azt jósolta, hogy harc nélkül jutunk majd el odáig, ami elég hihetetlenül hangzott, mégis teljesen így következett be. A Negev egész déli része teljesen üres volt. Az eilati öböl stratégiailag azért

volt fontos, mert ez lett a folyosónk Ázsia és Afrika felé. Mégis csak a második számú prioritást jelentette, mert Ben-Gurion számára a legfontosabb Jeruzsálem volt.

Ezzel érvelt Jigal Jadinnal²¹ szemben is, aki Askelonban akart harcolni, mert az egyiptomiak elérték Askelont. Ben-Gurion viszont azt mondta, nem – először Jeruzsálem. Ugyanez történt a jordániai fronton is: John Glubb, az Arab Légio parancsnoka azt mondta, Beisan felől áttörünk Haifáig, és kétfelé vágjuk a zsidó államot, mire Abdullah emír ezt mondta: nem – először Jeruzsálem. Érdekes párhuzam.

D. L.: *Bár Ben-Gurion gondosan elkerülte, hogy a felosztási határokat betegye a Függetlenségi Nyilatkozatba, az Ön tudomása vagy értékelése szerint volt-e olyan időpont 1947–1948-ban, amikor valóban úgy vélte, létrejön majd Izrael mellett egy palesztin állam is, s a kettő békésen él egymás mellett?*

S. P.: Akkoriban úgy vélte, a palesztin probléma becsomagolható a jordániai problémába. Hogy létezett „jordániai opció”.

D. L.: *Ezért küldte Goldát Abdullahhoz?*

S. P.: Abdullah úgy gondolta, a palesztinaiak királya is lehet. A jordániai opció végig létezett. Ne feledje, hogy az ENSZ felosztási határozata arab, és nem palesztinai államról beszél. Két államról, egy zsidóról és egy arabról. Ben-Gurion úgy gondolta, hogy a közös nevező az arab, ezen belül fejeződhet ki a palesztin identitás. A palesztinai probléma mint olyan csak a londoni egyezmény²² után került előtérbe. Ben-Gurion nem utasította el a külön palesztin nacionalizmust, elutasította viszont a palesztin terrorizmust. Egyes arab teoretikusok a kommunizmus, mások a nacionalizmus hívei voltak. Ben-Gurion úgy érezte, nekünk nem az egyik, vagy a másik, hanem a terrorizmus ellen kell küzdenünk. Abdullah és utódja, Husszein király elleneztek a külön palesztin államot. Úgy vélték, az veszélyeztetné az ő hasemita királyságukat.

D. L.: *S Ön együttműködött velük?*

S. P.: Mit tehattunk volna? Együttműködni Arafattal, aki terrorista volt...

D. L.: *Végül is ezt tette.*

S. P.: Igen, miután a mi oldalunkról a londoni egyezmény elvetésével tönkretették a jordániai opciót, és miután Arafat megtagadta a terrorizmust.

D. L.: *Igen, a londoni egyezmény elvetése történelmi katasztrófa volt. De előre ugrottunk vagy negyven évvel. 1948-ban Ben-Gurion Abdullahhoz küldte Goldát, valójában azért, hogy megfossza a felosztási határoza-*

tot eredeti tartalmától – egy külön (palesztinai) arab állam gondolatától. Így volt?

S. P.: Nem, akkoriban számára úgy festett a dolog, hogy vagy Transzjordánia veszi át a palesztinokat, vagy a palesztinok veszik át Transzjordániát. Amire kísérletet is tettek huszonkét évvel később, a Fekete Szeptember²³ alatt.

D. L.: *De a britek ezt nem engedték volna. Glubb az 1950-es évek közepéig ott volt.*

S. P.: Igen, de a palesztin felforgatás végig zajlott. Meggyilkolták Abdullahot. A köztük ki-robbant harcban mi a jordániaiak oldalán álltunk.

D. L.: *Ön szerint ez mennyire befolyásolta Ben-Guriont az AbduHaAvodával és a Palmahhal folytatott vita zsákutcába juttatásában, amelyek azt akarták, hogy próbálja meghódítani a Nyugati Partot?*

S. P.: Ben-Gurion nem akart uralkodni a Nyugati Part felett. Azt akarta, hogy az legyen jordániai uralom alatt. Akkoriban nem volt világos, hogy maguk a palesztinok akarnak ott államot felállítani. Transzjordániát is meg akarták hódítani. Nem volt más választásunk; a palesztinok nem akarta szóba állni velünk.

Ben-Gurion számára nem az volt a fontos, hogy uralkodjunk egy másik nemzet felett. Ez alapelv volt nála. Számára egy másik nemzet feletti uralkodás ellentétes volt az erkölccsel és a politikai bölcsességgel. Ez tehát annyit jelentett, hogy egyezsége kell törekedni, és az egyetlen erre kapható személy Abdullah volt. A mufti nem akart egyezséget. Ben-Gurion remélte, sőt várta is, hogy béke-megállapodást tud kötni Abdullahal. Precedensként az 1918-as Fejszál-Weizmann-egyezmény lebegett a szeme előtt.²⁴ A párbeszéd már ilyen korán kezdődött.

BERÉNYI GÁBOR FORDÍTÁSA

JEGYZETEK:

¹ *Trial and Error*. London: Hamish Hamilton 1949.

² Mose Saret (eredetileg Sertok, (1894–1965) a Jewish Agency politikai osztályának vezetője (1953–1948), Izrael külügyminisztere (1948–1956) és Ben-Gurion két miniszterelnöki ciklusa között (1953–1955) miniszterelnöke volt.

³ A transzjordániai Abdullah emír volt az egyetlen arab vezető, akik üdvözölte a tervet.

⁴ A büntetéseket később enyhítették, és 1941 februárjában az egész csoportot szabadon bocsátották. Mose Dajan is köztük volt.

⁵ A szöveget lásd az 5. jegyzetben.

⁶ A baloldali Hasomer Hacaír kétnemzetiségű, zsidó-arab államot látott volna szívesebben.

- ⁷ Katznelson 1944 augusztusában halt meg.
- ⁸ *Berl: The Biography of a Socialist Zionist: Berl Katznelson, 1887–1944.* New York: Cambridge University Press 1984.
- ⁹ Ez nem komoly.
- ¹⁰ Huszonhat, európai származású fiatal palesztinai zsidó önkéntest dobtak le ejtőernyővel a náci megszállás alatt álló Európában, az ottani zsidók megsegítésére. A britek a jisuiban 250 jelentkező közül választották ki őket. 1943-ban kiképzést kaptak, majd végül Magyarországon és más megszállt országokban vetették be őket. Tizennégynek sikerült kapcsolatot teremtenie helyi partizánokkal; tizenkettőt elfogtak, és közülük hetet, köztük a fiatal költőt, Szenes Hannát kivégeztek.
- ¹¹ Golomb a Haganah vezetője volt. 1945-ben, ötvenkét éves korában halt meg.
- ¹² A *Haem jerabem* szó szerint azt jelenti „Isten megkönyörül.” Ben-Gurion szerint ez volt a diaszpóra-zsidóság fatalizmusának lényege. Dina demalhuta dina szó szerint „az ország törvénye a törvény”, ami Ben-Gurion szerint a keresztény igények előtti gerinctelen behódolást jelenti.
- ¹³ Shimon Peres – Robert Little: *For the Future of Israel.* Baltimore: Johns Hopkins University Press 1998.
- ¹⁴ Hillel Kook (1915–2001), azaz Peter Bergson revizionista cionista politikus és aktivista, az Irgun tagja hívei.
- ¹⁵ Kasztner magyar cionista vezető volt a háború alatt, aki alkut kötött 1684 zsidó megmentéséről, akiket különben Auschwitzba deportáltak volna. Később a nácikkal való kollaborálással vádolták. Egy izraeli bíró, az izraeli kormány és Kasztner által indított becsületsértési perben azzal bírálta, hogy „eladta a lelkét az ördögnek.” Kasztner 1957-ben Tel-Avivban meggyilkolták. 1958-ban a Legfelső Bírósághoz benyújtott fellebbezés nyomán halála után tisztázták.
- ¹⁶ Brand Kasztner segítője volt, akit a nációk küldtek a megszállt Magyarországról, hogy „teherautókat emberekért” alkut ajánljon a szövetségeseknek.
- ¹⁷ A Roosevelt elnök által 1944 januárjában létrehozott amerikai kormány szerv célja a nációk polgári áldozatainak megsegítése volt. Létrehozása nagyrészt Roosevelt pénzügyminiszterének, Henry Morgenthau-nak köszönhető. Roosevelt hangsúlyozta, hogy sürgősen „cselekedni kell, megakadályozandó valamennyi zsidó és más üldözött európai kisebbségek nációk által tervezett kiirtását.”
- ¹⁸ Forrestal haditengerészeti miniszter (1944–1947), majd védelmi miniszter (1947–1949) volt. Acheson Roosevelt alatt külügyminiszter-helyettesként, majd Truman alatt külügyminiszterként szolgált.
- ¹⁹ Az Ecel az Irgun Cvai Leumi (Nemzeti Katonai Szervezet), a Lehi a Lohamei Herut Jisrael (Izrael Szabadságáért) rövidítése.
- ²⁰ 1948 decemberében az izraeli védelmi erők egységei elérték a Szináj északi részén levő El Aris városát.
- ²¹ Jadin (1917–1984) a függetlenségi háború alatt az izraeli védelmi erők vezérkari főnöke volt.
- ²² 1987 áprilisában Peresz, aki akkor miniszterelnök-helyettes és külügyminiszter volt a Likud–Munkáspárti egységkormányban, Londonban titkos tárgyalásokat folytatott Husszeinnel jordán királlyal, és írásbeli egyezményt kötött vele az Izrael és Jordánia közötti békekötés „módozatairól”. Az egyezmény szerint, amelynek célja az volt, hogy egyengesse az utat a békekonferencia előtt, „a palesztin probléma megtárgyalására a jordániai-palesztin és az izraeli küldöttségek bizottságában kerül sor”, és „a palesztin küldöttek a jordániai-palesztin küldöttség tagjai” lesznek. Az egyezmény valójában feltételezte az izraeli visszavonulást a Nyugati Part legnagyobb részéről, bár nem egészéről, noha ezt egyértelműen nem mondta ki. Ezt viszont a Likud vezetője, az akkori miniszterelnök, Jihak Samir elutasította. George Schultz amerikai külügyminisztert arról tájékoztatta, hogy az egyezmény az ő beleegyezése nélkül született.
- ²⁵ 1970 szeptemberében a Palesztin Felszabadítási Szervezet (PFSZ) Jordániában adózó harcot folytatott a jordán kormányerőkkel. Szíria a palesztinok oldalán avatkozott be, és észak felől megtámadta Jordániát. Izrael, az ENSZ sürgetésére, mozgósította haderejét, hogy elrettentse a szíriaiakat az előrenyomulástól. Végül Husszeinnel király hadserege szétzúzta a PFSZ erőit, és kiszorította őket és politikai vezetőségüket az országból; főleg Libanonba.
- ²⁴ Az egyezmény, amelyet Feiszál emír közeli segítője és katonai parancsnoka T.E. Lawrence („Arábiai Lawrence”) fogalmazott meg, mindkét nemzet érdekében kifejezte, hogy Feiszál bátorítja a cionista vállalkozást. Feiszál, Abdullah bátyja az első világháború után lett Irak királya.

